

5. ÁRG. 1. TBL. 1984

LJÓRI

Frá ritstjórn

Í því tölublaði LJÓRA sem nú kemur fyrir augu lesenda er m.a. sagt frá nýlegum þjóðháttakönnunum, en einnig er fjallað um söfnun samtímamanna. Þá eru lög Félags íslenskra safnmanna prentuð með þeim breytingum sem gerðar voru á aðalfundi 1983.

Flestar greinarnar sem birtast í þessu blaði lágu tilbúnar til prentunar fyrir um ári. Þá var allt óljóst um framtíð ritsins, enda fé til útgáfunnar af skornum skammti. Því varð mikil bið á að þetta tölublað liti dagsins ljós.

Ritstjórn LJÓRA biður höfunda velvirðingar á því hve lengi greinar þeirra hafa beðið birtingar. Einnig verður ritstjórn að biðja lesendur LJÓRA velvirðingar á því hve lengi þeir hafa þurft að bíða blaðsins. Við vonum að betur horfi með útgáfu þess í framtíðinni.

MYNDIR Á KÁPU:

Á Stóruborg undir Eyjafjöllum hefur á síðastliðnum árum verið rannsakað fornt bæjarstæði sem er að eyðileggjast af ágangi sjávar og vatna. Þjóðminjasafn Íslands stendur að rannsókninni og hafa þar verið grafnar upp rústir frá tímabilinu 1500 - 1800. Mikill fjöldi muna hefur fundist þar.

Árið 1980 kom þar upp úr jörðu sérkennilegur hlutur úr tré: fjalarbútur með andlit. Hlutur þessi er frá 17. eða 18. öld, 35 sentimetrar á lengd og 19.5 á breidd. Um notkun hans viljum við ekkert fullyrða, kannski er þetta einhvers konar gríma.

FORSÍÐA: Framhlið grímunnar. BAKSÍÐA: Bakhlið grímunnar.

Íslensk þéttbýlismenning

Á ofanverðri nítjándu öld og í upphafi þeirrar tuttugustu átti sér stað grundvallarbreyting á íslensku efnahagskerfi. Markaðsbúskapur leysti sjálfsþurftabúskap af hólmi, sem um aldir hafði einkennt íslenska framleiðsluhætti. Hefðbundnir atvinnuvegir landsmanna voru vélvæddir. Fólkinu fjölgaði og nýtt landnám hófst með þéttbýlismyndun víðs vegar um landið. Breyttir búsetuhættir voru m.a. forsenda nýrra framleiðsluhátta, sem einkum fólust í stórauðnum fiskiðnaði. Þessi þróun gerði það að verkum að stéttaskipan bændaþjóðfélagsins riðlaðist og ný samfélagsgerð varð til þ.e. stéttasamfélag markaðskerfisins. Þessar efnahags- og félagslegu breytingar höfðu í för með sér nýjar lífsvenjur um síðustu aldamót, sem nútíma lífnaðarhættir hér á landi eiga rætur að rekja til.

Íslenskir þjóðfræðingar hafa hingað til lítið sem ekkert rannsakað þetta svið íslenskrar þjóðmenningar. Því varð það úr að höfundi þessa greinarstúfs var falið, fyrir rúmu ári, að hefja undirbúning að upplýsingasöfnun um lífnaðarhætti í þéttbýli, á árabílinu 1900-1940, á vegum þjóðháttadeildar Þjóðminjasafns.

Eitt af markmiðum verkefnisins er að kanna tengsl milli þjóðfélagslegrar stöðu fólks annars vegar og efnislegra, félagslegra og andlegra lífsvenja þess hins vegar. Það verður því að leitast við að ná til sem flestra þjóðfélagsstétta og -hópa.

Miðað er við að afla heimilda um *uppvaxtarár*, *atvinnuhætti*, bæði á sjó og á landi, *heimilis-* og *fjölskylduhætti* og *félagslíf*. Þessum upplýsingum verður fyrst og fremst safnað með spurningaskrá, en einnig með viðtölum eftir því sem aðstæður leyfa. Hvað þennan tilgang verkefnisins snertir er ekki nauðsynlegt að söfnun ná til alls þéttbýlis, enda yrði slíkt óvinnandi. Nauðsynlegt mun reynast að afmarka hana við nokkra byggðakjarna og vinna samhliða að úrvinnslu eftir því sem unnt er. Þessir staðir hafa ekki endanlega verið valdir, en náttúruaðstæður, atvinnuhættir og fólksfjöldi verða einkum höfð í huga í því sambandi. Rétt er að undirstrika, að þrátt fyrir væntanlega afmörkun verða spurningaskrár einnig sendar öllu fróðleiksfólki, sem þjóðháttadeild fær vitneskju um víðsvegar um landið.

Hver þessara heimildapátta hefur sín eigin markmið sem m.a. tengjast áður nefndum tilgangi verkefnisins. Þannig er það eitt markmið heimildasöfnunarinnar um uppvaxtarárin að kanna á hvern hátt mismunandi menningarumhverfi hefur sett svip sinn á uppvöxt barna á fyrstu tugum þessarar aldar. Til að svara því þurfa að koma til nákvæmar upplýsingar um atvinnu foreldra, hús og heimili, bernsku- og unglingsár heimildarmanna.

Aðalmarkmið þess að víða að sér þekkingu um atvinnuhættina er tvíþætt. Í

fyrsta lagi að varpa ljósi á skipulag vinnunnar og samskipti fólks á vinnustað. Í því skyni verður að gera ítarlega athugun á vinnustaðnum og ýmsu er varðar vinnuna.

Í öðru lagi er ætlunin að skýra tengsl atvinnulífs og heimilis- og fjölskylduhátta og félagslífs. Með því að taka þrjú síðasttöldu sviðin til sérstakrar athugunar er svo ætlunin að reyna að svara spurningum eins og hvaða áhrif félagsleg staða fólks hefur á lífsstíl þess og hugsanalíf. Svar má m.a. fá fram með því að rannsaka hvernig fólk býr, klæðir sig og ver frístundum sínum svo eitthvað sé nefnt.

Samdar hafa verið spurningaskrár um öll ofangreind viðfangsefni og eru þrjár fullbúnar, *uppvaxtarár*, sem send var út um mitt sumar 1982 til rúmlega 100 manna, *togarasjómennska*, sem var send út í byrjun árs 1983 til um 80 sjómanna, og *launavinna í landi*, sem er tilbúin til útsendingar. Hinar spurningaskrárnar, *vélbátasjómennska*, *heimilis-* og *fjölskylduhættir* og *félagslíf*, eru fullfrágengnar til fjölritunar. Hér á eftir fer yfirlit um helstu efnisþætti spurningaskráanna.

I. UPPVAXTARÁR

- A. Úr dreifbýli í þéttbýli
- B. Atvinna föður
- C. Atvinna móður
- D. Uppvaxtarheimili og uppvaxtarár
 - 1. Hús og heimili
 - 2. Uppeldi
 - 3. Skólaganga
 - 4. Atvinna heimildarmanns á uppvaxtarárum
 - 5. Unglingsár

II. ATVINNUHÆTTIR

- A. Launavinna í landi
 - 1. Ráðningin
 - 2. Vinnutími

- 3. Vinnulaun
- 4. Vinnuaðstaða
- 5. Vinnan
- 6. Matur
- 7. Tóbaks- og áfengisneysla
- 8. Vinnuklæðnaður
- 9. Starfsfólkið
- 10. Samstaða
- 11. Einkalíf
- 12. Uppsagnir og atvinnuleysi
- 13. Fritími

B. Sjómennska

- B.1 Fiskveiðar á vélbátum
 - 1. Almennar upplýsingar
 - 2. Ráðningin
 - 3. Áhöfnin
 - 4. Formaður
 - 5. Mótoristi
 - 6. Hásetar
 - 7. Vistarverur
 - 8. Mataræði
 - 9. Tóbak og áfengi
 - 10. Fatnaður og hreinlæti
 - 11. Fiskveiðarnar og vinnan um borð
 - 12. Losun
 - 13. Kaup og kjör
 - 14. Fritími
 - 15. Annað

B.2 Fiskveiðar á togurum

- 1. Ráðningin
- 2. Áhöfnin
- 3. Skipstjórinn
- 4. Stýrimenn
- 5. Loftskýtamenn
- 6. Bátmaðurinn
- 7. Vélstjórar
- 8. Kyndarar — smyrjarar
- 9. Hásetar
- 10. Lifrarbræðslumaðurinn
- 11. Kokkur
- 12. Vistarverur og samskipti

13. Matarhættir
14. Tóbak og áfengi
15. Aðbúnaður (föt, hreinlæti o.fl.)
16. Fiskveiðar
17. Uppskipun — sigling
18. Loftskýtataeki — talstöðvar
19. Kaup og kjör
20. Frítíminn um borð
21. Yfirnáttúruleg fyrirbæri
22. Landvist

III. HEIMILISHÆTTIR

- A. Hús og heimili
- B. Heimilisstörf
 1. Hreinlæti
 2. Föt og fatagerð (í heimahúsum)
 3. Mataröflun og matargerð
 4. Brauð- og kókugerð
- C. Máltíðir og mataræði
- D. Borðsiðir og borðbúnaður
- E. Önnur heimilisstörf

IV. FJÖLSKYLDUHÆTTIR

- A. Sambúð
- B. Barneignir
- C. Uppeldi
- D. Skólaganga
- E. Barnavinna
- F. Hversdagsleg samskipti
- G. Líkamshirðing
- H. Heilsufar

V. FÉLAGSLÍF

- A. Merkisdagar
- B. Árstiðabundnar hátíðir
- C. Aðrar skemmtanir
- D. Áhugamannafélög
- E. Trúarlíf

Þar sem söfnunin er svo til nýhafin, er á þessu stigi ekki mögulegt að leggja mat á árangur. Þess má þó geta að í apríllök 1983 höfðu borist 27 svör við spurninga-

Saltfiski staflað. Mynd á spurningaskrá nr. 51 frá Þjóðháttadeild
Þjóðminjasafnsins, um launavinnu í landi. (Þjms. GÁ 353).

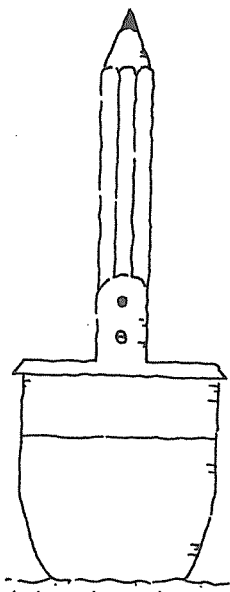

skránni um uppvaxtarárin. Sum hver eru mjög ítarleg.

Næst liggur fyrir að fjölga heimildarmönnum og að vinna að því að koma skránum út til þeirra og taka viðtöl. Áður þarf þó að afmarka verkefnið eins og að ofan greinir. Í sumar er gert ráð fyrir að nokkrir stúdentar í sagnfræði og þjóðháttufræði heimsæki dvalarstofnanir aldraðra, m.a. á Stór-Reykjavíkursvæðinu og Norðausturlandi, einkum í því skyni að afla heimilda um lifnaðarhætti í þéttbýli. Þetta starf verður kostað af Heilbrigðisráðuneytinu í formi hækkaðra daggjalda.

Þetta verkefni er viðamikilið eins og sjá má, enda gert ráð fyrir að það verði eitt aðalviðfangsefni þjóðháttadeildar næstu árin. Ég tel mjög æskilegt að samhliða verkefninu verði komið af stað, á vegum

Þjóðminjasafns og í samráði við byggðasöfnin, skipulegri muna- og myndasöfnun frá sama tímabili og hér um ræðir. Til þess skortir sem stendur fjármuni. Í því sambandi má benda á, að ef seldur væri aðgangseyrir að Þjóðminjasafninu (t.d. 30 kr.) eins og önnur hliðstæð söfn hér á landi (t.d. byggðasöfn) og erlendis gera, og ef ýmis konar þjónusta við einstaklinga og fyrirtæki yrði seld, mætti að öllum líkindum halda 3-4 safnvörðum á fullum launum allan ársins hring á vegum Þjóðminjasafnsins til viðbótar því sem nú er (10). Meðan við búum við fjárvana minjavörslu, alltof fámennt starfslið og horfum auk þess upp á margvísleg menningarverðmæti fara forgörðum, tel ég að Þjóðminjasafnið hafi ekki efni á þeim rausnarskap að veita alla þjónustu sína ókeypis.

Ráðstefna um tölvuvæðingu

Dagana 21.— 23. september hélt Þjóðfræðistofnun Norðurlanda þriðju ráðstefnuna um varðveislu og skráningu þjóðfræða, að þessu sinni í Kaupmannahöfn. Hafði fjólmenn nefnd unnið að undirbúningi ráðstefnunnar um árabíl og safnað m.a. skýrslum um notkun tölva við skráningu þjóðfræða á Norðurlöndum, enda var ráðstefnan kölluð saman til að ræða, hver not þjóðfræðingar gætu haft af þessum framúrstefnutækjabúnaði. Auk þess var rætt um notkun vídeótækja.

Eins og við mátti búast kom í ljós, að norrænar þjóðfræðastofnanir voru mjög misjafnlega á vegi staddar í þessum efnum. Virðist þetta fara nokkuð eftir stærð þeirra, og þurfti því engum að koma á óvart, að Finnsla þjóðfræðistofnunin skyldi vera lengst á veg komin.

Yfirleitt voru menn sammála um, að tölvuvæðing norrænna þjóðfræðistofnana væri æskileg. Hins vegar þótti auðsætt, að hún krefðist mikils stofnkosnaðar. Einnig var talið, að nota mætti tölvu-kerfið til að auðvelda samnorræna upplýsingasöfnun og koma samnorrænum þjóðfræðirannsóknum með því á traustari grundvöll en nú er kostur. Er þetta sennilega eina ráðið, því að jafnvel nákvæmar spjaldskrár kæmu varla að haldi, vegna þess hve þær eru bæði tímafrekar og erfiðar í notkun. Finnar hafa þó bent á, að ekki borgi sig að nota tölvu ein-

göngu við skrásetningu og tölfræðilega útreikninga.

Margt bendir til þess, að auðveldast yrði að koma upp tölvuvæddri upplýsingamiðstöð um þjóðsögur, þjóðtrú, endurminningar, m.a. þjóðsagnablandnar endurminningar, þjóðhætti og þjóðminjar. Enn hafa menn ekki reynt að skrásetja þjóðlög með tölvu.

Sýnd var notkun vídeótækja. Ekki er að neita því, að sá útbúnaður er tiltölulega handhægur, en því miður er geymsluþol myndbanda enn mjög takmarkað. Enginn vafi er á því, að myndbönd eru kjörin við kennslu og ennfremur til að sýna hvers konar verkmenningu og frásagnartækni að auki.

Næsta vor verður skýrslu um ráðstefnu þessa dreift um Norðurlönd. Þangað til er samt nauðsynlegt að reyna að gera sér grein fyrir því, hvernig unnt væri að tryggja fé til framkvæmda á þessu sviði, ef ákveðið verður að láta til skara skríða á samnorrænum vettvangi.

Ágúst Ólafur Georgsson:

Lífið á íslensku fiskiskútunum

Fiskveiðar Íslendinga á seglskútum hófust ekki að marki fyrr en á seinni hluta nítjándu aldar. Milli 1880 og 1910 stóðu veiðar þessar með hvað mestum blóma, en uppúr 1930 lögðust þær endanlega niður. Með skútuútgerðinni hófst nýtt tímabil í íslenskri sögu. Þá voru lögð drögin að nútíma lifnaðarháttum, búsetu í þéttbýli og markaðsbúskap.

Þessi nýja tegund fiskiskipa olli stórstígum framförum í sjávarútvegi. Þau voru stærri og áfkastameiri en áður hafði þekkt, unnt var að halda þeim lengur úti og afli jókst verulega. Miklar breytingar urðu jafnframt á högum sjómanna, þar sem áhöfnin hjó nú um borð langtímlum saman. Hér voru gamlar veiðiaðferðir fluttar í nýtt umhverfi, sniðnar að breyttum aðstæðum. Nýir siðir og venjur mótuðust, lífsmunstur þilfars- og útileguskipanna, sem varð upphafið að nútímasjómennsku.

Árið 1981 var ákveðið að hefja söfnun heimilda um fiskveiðar á skútum á vegum Þjóðháttadeildar Þjóðminjasafns Íslands (ÞÞ). Til söfnunarinnar var veitt sem svaraði tveggja mánaða launum eins manns af fé því, sem safnið fékk úr Þjóðhátíðarsjóði það ár. Greinarhöfundur var falið að annast verkefni þetta og vann hann að því í september og október, en varð þá að hætta sökum fjárskorts. Þráðurinn var tekinn upp að nýju í mars 1982 og að fullu lokið við skrásetningu og frá-

gang efnis, sem safnað hafði verið. Seinni hluta ársins átti ég viðtöl við 3 heimildarmenn, með viðunandi upptökutækjum, og var það gert á vegum Stofnunar Árna Magnússonar. Á þessu ári er reiknað með að vinna í u.þ.b. mánuð, á vegum ÞÞ, og ljúka upplýsingaöflun frá heimildarmönnum.

Verkefnið miðast einkum við tímabilið 1905-1930 og á það sér líffræði- og sögulegar forsendur. Elstu heimildarmennirnir eru fæddir um 1890 og byrja á skútum um 1905, en útgerðin hættir uppúr 1930. Í rúmi takmarkast söfnunin fyrst og fremst við skipið sjálft, auk annars sem tengist veru manna á því. Þannig er ekki komið inná þróun þilskipaútgerðar, eða sögu hennar, né fiskvinnslu í landi.

Hin þjóðfræðilegu markmið verkefnisins eru aðallega tvíþætt:

1. Almenn, og sem ítarlegust, upplýsingaöflun um daglegt líf og störf um borð. Hingað til hafa þessu ekki verið gerð fullnægjandi skil, þrátt fyrir gagnstreðar fullyrðingar.
2. Að varpa ljósi á lifnaðarhætti manna í einangruðu samfélagi við fiskveiðar á hafi úti, og hvernig þeir mótast af ríkjandi ástandi. Efnislegir, félagslegir og andlegir þættir eru lagðir til grundvallar, reynt að grafast fyrir um samspil þeirra og innbyrðis áhrif.

Til að ná áðurgreindum markmiðum var einkum aflað gagna um eftirtalin atr-

iði: 1) Ráðningu og kjör. 2) Félagsgerð og samskipti. 3) Mataræði. 4) Aðbúnað. 5) Fiskirífið, aðra vinnu um borð og við skipið. 6) Fritíma. 7) Yfirnáttúruleg fyrirbæri.

Við skipulagningu verkefnisins var gert ráð fyrir tvenns konar söfnun, í fyrsta lagi með viðtölum og í öðru lagi með spurningaskrá. Frá upphafi var ljóst, að söfnunin stæði og félli með því hvernig til tækist við öflun heimildarmanna. Hér var mjög tímafrekt starf fyrir höndum. Með margvíslegum hætti tókst að hafa uppá rúmlega 100 skútukörum, sem ýmist voru búsettir á höfuðborgarsvæðinu eða úti á landi. Samin var spurningaskrá og send 91 manni á árinu 1981, 14 á árinu 1982 og 2 það sem af er þessu. Hingað til hafa því 107 manns fengið hana í hendur. Tekin voru viðtöl við 12 heimildarmenn á árinu 1981, en það eru um 55 klst. af hljóðrituðu efni, eða 430 vélritaðar A4 bls.

Síðastliðið haust hafði ég tal af tveimur

þeirra aftur. Var það gert með það fyrir augum að varðveita sýnishorn af röddum þessarar horfnu stéttar, heyra þá segja frá skútulífinu með sínum eigin orðum. Þess konar viðtal var ennfremur tekið við einn heimildarmann til viðbótar s.l. vetur, er það um 9 klst. eða 54 vélritaðar A4 bls. Spurningaskránni hafa 33 svarað, en það eru u.þ.b. 700 bls. Heildarblaðsíðufjöldi er þannig um 1200.

Á þessu ári er ætlunin að fara vandlega yfir svör þau sem borist hafa, ef ske kynni að spyrja þyrfti nánar um einstök atriði. Sú vinna er þegar hafin og augljóst að leita verður til heimildarmanna á nýjan leik. Notkun spurningalista við upplýsingaöflun hefur ýmsa galla, en geri menn sér grein fyrir þeim kemur það ekki eins að sök. Eitt ráð til að treysta þessa söfnunaraðferð er, að sá sem að henni stendur hverju sinni, lesi strax í gegnum öll svör og kynni sér hvort þar sé einhverju ábótavant. Slík vinnubrögð þyrfti að gera þþ kleift að taka upp hið fyrsta.

Sjómenn á íslenskri skútu. Óskráð mynd úr póstkortasafni Andrésar Jónssonar, í Þjóðminjasafni Íslands.

Heimildasöfnun um samtímann.

Dagana 14. - 15. janúar 1982 var haldinn í Lejondals slott skammt frá Stokkhólmi fundur ýmissa sænskra safnmanna, þar sem rætt var um samstarf sænskra safna um heimildasöfnun, sem þeir kalla samtidsdokumentation, það er söfnun heimilda um okkar samtíð. Fundurinn hafði að heiti Fördela museernas dokumentationsansvar, en sjálf samvinnan er kölluð styttingarheitinu Samdok.

Mér var boðið að sitja fund þennan og þar voru einnig fulltrúar frá hverju hinna Norðurlandanna.

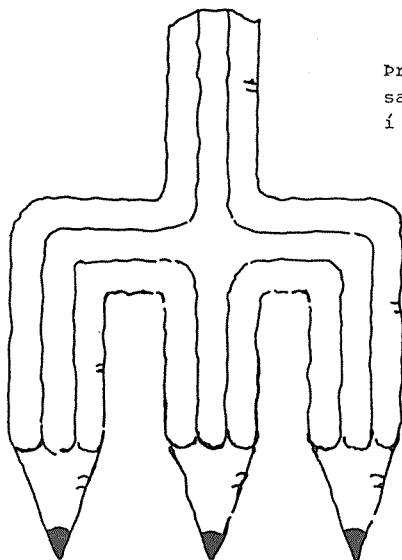
Af heiti fundarins hefði mátt ætla, að hér yrði einkum rætt um skiptingu söfnunarsviðs milli safna, sérhæfingu safnanna hvers á sínu sviði, en svo var þó ekki, heldur var hér rætt ítarlega um söfnun og varðveizlu gagna á ákveðnu sviði og samvinnu safnanna um það.

Orsökina til þessarar sænsku samvinnu eða þessa átaks í heimildasöfnun úr nútímanum í Svíþjóð er fyrst og fremst sú, að mönnum þykir vera búið að safna svo miklu af hlutum og heimildum frá „gamla tímanum“ svonefnda. Svo mikið sé komið af efniviði sem lýsi hinu gamla þjóðfélagi fyrir hina miklu þjóðlífsbýltingu tæknialdar, að nauðsyn sé að snúa sér að ýmsu, sem nær okkur er í tímanum. Á fundinum bentu menn þó á, að gríðarmiklar eyður væru í heimildaforða safnanna, einkum um tímann fyrir og um aldamótin síðustu og á fyrstu áratugum

þessarar aldar. Mætti ekki láta niður falla slíka söfnun, sem við þekkjum best undir nafninu þjóðháttasöfnun, og hefur t.d. verið stunduð mjög lengi í Svíþjóð.

Þjóðfélög Norðurláfunnar, eða hins vestræna heims, eru orðin afarflókin og fjölbreytt. Á hverju ári verða svo örar og gríðarlegar breytingar nær því á hverju sviði mannlegs lífs, að það er nær ógerningur að fylgjast með öllum þeim breytingum, sem verða. Það er engin smáræðis byrði, sem lögð er á minjasöfn og önnur heimildasöfn, ef gera á þeim að safna og hafa tiltækar heimildar um hvert það svið, sem snertir mannlegt líf. Og þegar svo við bætist, að flestir þeir hlutir, sem nútímaþjóðfélag skapar og notar, eru svo stórvaxnir, flóknir og vandmeðfarnir í geymslu og varðveizlu, þá standa söfnin hreinlega frammi fyrir ókleifum vegg oft á tíðum.

Sú lausn, sem Svíar hafa reynt að finna á þessu máli, er að sett var á stofn innan Samdok nefnd, sem hafði það að markmiði að setja niður svæðisbundna samstarfsskrá um heimildasöfnun og rannsóknarverkefni um varðveizlu samtíma-minja. Mynda söfnin síðan með sér rannsóknarhópa og taka fyrir ýmis svið, svo sem búnaðarhætti, skógarvinnslu, rannsóknir á heimilum og heimilisháttum, atvinnugreinum og vinnustöðum og hvers kyns bjargræðisvegum.

Þrískiptur blýantur er tákn
samtímaskráningar
í Svíþjóð.

Í ljós kom, að það voru í reynd aðeins alstærstu söfnin, svo sem lénssöfnin svo-kölluðu og ýmis stór sersöfn, sem töldu sig geta tekið raunhæfan þátt í þessu samstarfi, enda er hér um gríðarmikið skráningar- og heimildaöflunarstarf að ræða, svo sem að skrá og mynda alla hluti, stóra og smáa, á einu heimili eða einum vinnustað. Má nærri geta, hvílikt verk það er að skrifa t.d. upp og lýsa öllum hnífapörum, fatnaði, bókum, tímaritum og blöðum og öðru því smáu og stóru, sem fyrirfinnst á einu heimili, allt frá stofunni og í geymslurnar. Ekki var látið þar við sitja að skrá hlutina þannig, heldur gerði heimilisfólkið grein fyrir því, hvenær hlutanna var aflað og hvað þeir kostuðu, allt eftir því sem minnið hrökk til. Í þessum tilgangi höfðu verið valin tvö „meðalsænsk“ heimili með hjálp hagstofunnar. Þótt heimilisfólkið lýsti sig fúst til samvinnu í upphafi fór þreyta og leiði fljótt að gera vart við sig, ekki sízt þegar farið var að tina nærföt og sendibréf upp úr

skúffum og út úr skápum og lýsa hverjum hlut af nákvæmni.

Að þessu loknu var sams konar innbúi safnað til Nordiska museet sem heimild um það, hvaða hluti sænsk meðalfjölskylda hafði í kring um sig á heimili sínu á því Herrans ári 1980.

Þessi sænska aðferð væri líklegast ofviða okkur íslenskum safnmönnum, enda hyggt ég að ýmislegt megi finna að henni og að hún henti misvel eftir löndum.

Því er ekki að neita, að við höfum gríðarmiklar heimildir um nútímaþjóðlíf okkar og þarf ekki lengi að benda á allan þann aragrúa af bókum, blöðum og tímaritum, myndum, auglýsingabæklingum, kvikmyndum og myndböndum, sem yfir þjóðina flæðir árlega, þótt sumt af þessu gefi e.t.v. nokkuð brenglaða mynd af eðlilegu þjóðlífi nútímans.

En þessi umræða og þetta starf vekur okkur hins vegar til umhugsunar um, hvernig íslensku söfnin hafi staðið sig í varðveislu dæmigerðra brúks hluta frá

síðustu áratugum, þó svo að nútímanum sé sleppt. Ég hygg, að söfnin hljóti að velja og hafna mjög strangt hér eftir, því að slíkt ógnarflæði steypist yfir af framleiðsluvörum, að ógerningur er að varðveita nema rétt fáein sýnishorn þess helzta.

Söfnin hafa lengst af einskorðað sig við það, sem orðið var „gamalt“, það er frá því fyrir aldamótin síðustu eða þá frá fyrstu áratugum þessarar aldar, meðan amma og afi voru enn ung. Þetta á sér auðvitað þá eðlilegu skýringu, að því eldri sem hluturinn er, þeim mun fágætari og merkari sé hann. Margir safnmenn eru enn að leita að því fágætasta, því afbrigðilegasta, þótt í reynd sé hið algenga og dæmigerða það, sem menn ættu helzt að kappkosta að varðveita, en hér hefur mönnum á stundum sézt yfir.

Þá hafa menn oft talið, að það eitt, sem tilheyrði gamla þjóðfélaginu sé þess virði að setja á safn. Einnig bregður fyrir þeim hugmyndum manna, að hlutur þurfti að vera íslenzkur, gerður af íslenskum höndum, til að hann beri að varðveita, og einkanlega það, að hlutir þurfi að vera listrænir að gerð, fallegir, skrautlegir, útskornir eða málaðir, til þess að þeir verðskuldi varðveizlu á safni.

Það var því miður ekki fyrr en allseint, að farið var að svipast um eftir brúks hlutum, amboðum, ílátum, kláfum og kerrum og koma þeim til safnanna. Fyrir bragðið hafa margir þeir hlutir glatazt, sem fólk varð að bjargast við daglega til sjávar og sveita. Þetta á kannske fyrst og fremst við um Þjóðminjasafnið, en byggðasöfnin eiga mörg hver mun betri heimildaforða að þessu leyti, enda betri aðstaða úti um landið til söfnunar, meðan enn var hægt að skriða inn í hálfhrundar sjóbúðir, hjalla og skemmur og

tína fram sitthvað það, sem merkilegt var að þessu leyti.

Nú er svo komið hjá okkur, að sárafátt er í reynd til utan safnanna af því, sem afar okkar og ömmur björguðust við í lífsbaráttu daganna. Margur vill því láta staðar numið við söfnun. Hvað þá um tímana, sem eru enn nær okkur, okkar eigin uppvaxtarár, áratugina milli heimsstyrjaldanna svo tími sé tiltekinn, eða styrjaldarárin síðari og næstu árin þar á eftir, þegar menn gengu til fullnustu frá hinu gamla járnaldarþjóðfélagi og tímabil atómaldar rann upp?

Svo kann að fara, að síðari tíma safnmenn kunni að álása okkur nútíðarfólki fyrir það, að við höfum látið undir höfuð leggjast að halda til haga og varðveita sitt-hvað það, sem dæmigert er fyrir nútímann og síðari tíma fólk vildi geta sýnt eða bent á áþreifanlega. En hér er sem fyrr, að menn eru glámskyggnir á eigin samtið að þessu leyti og svo hitt, að hlutirnir eru ekki nógu „merkilegir“ í margra augum. Og svo kæfir mergðin oft áhugann á því að snúa sér að þessum tíma.

Hitt skal nefnt hér, að í framtíðinni hlýtur að koma til meiri sérhæfing safna en hingað til, þannig að ýmis söfn sinni aðeins ákveðnu sviði eða ákveðnum tímabilum. Það ber í rauninni að forðast, að söfnin verði eins og steipt öll í sama mótinu, heldur reyni þau að sérhæfa sig og verða þannig fjölbreyttari og betur búin að takast á við heimildavarðveizlu síðari tíma.

Þetta mál hlýtur að verða ofarlega á baugi í umræðum um safnamál á komandi árum, þannig að hægara verði um vik að standa að varðveizlu heimilda um þróun íslenska þjóðfélagsins eftir að járnaldarmenning leið endanlega undir lok á Íslandi.

Samtímaskráning, markmið sem stefna ber að.

Hugtakið samtímaskráning:

Með hugtakinu samtímaskráning er átt við alhliða upplýsingasöfnun á vegum minjasafnanna, á einhverjum tilteknum þáttum þjóðlífsins svo sem atvinnugreinum, klæðaburði, félagsstarfsemi o.s.frv.

Þessi upplýsingaöflun getur verið fölg-in í söfnun muna, mynda og skjala, auk skráningar, uppmælinga, viðtala o.fl., þannig að heilsteypt mynd fáiast af við-fangsefninu hverju sinni.

Markmið samtímaskráningarinnar er að:

- stunda virka heimildasöfnun um þjóðfélagið á hverjum tíma.
- koma upp verkaskiptingu milli minja-safna, þannig að hægt sé að skrá sem flest svið þjóðlífsins.
- samræma verkefnaval safnanna til þess að koma í veg fyrir óþarfa tvi-verknað við söfnun og skráningu.

Ný vinnubrögð.

Með samtímaskráningu og samtímavarð-veislu er í reynd verið að boða alveg ný vinnubrögð hjá minjasöfnum. Í stað þess að láta það ráðast hvað berst inn á söfnin, er gert ráð fyrir virkri söfnunarstarfsemi á fyrirbærum sem eru allt í kringum okkur nú í dag og reynt að gera sér grein fyrir

þróunarferli þeirra.

Einn megin kosturinn við samtímavarð-veislu, er sá, að verið er að skrá starfsemi og/eða hluti sem eru til staðar og því til-tölulega auðvelt að afla. Við vitum af reynslunni, að það er miklu erfiðara að hefja heimildasöfnun þegar starfsemi hefur verið hætt og áhöldin sem notuð voru, orðin ónýt eða dreifð út um allt. Oft er þá líka mörgu hent sem betur væri komið á safni.

Þegar fram í sækir öðlast þessi starf-semi líka æ meira gildi. Virk söfnun hefur einnig þann kost í för með sér, að söfnin geta betur stjórnað því sem inn á söfnin kemur og þannig fyllt í eyður í stað þess að fylla dýrmætt geymslupláss af aragrúa samskonar muna, sem slitnir hafa verið úr öllu samhengi.

Að lokum er rétt að leggja áherslu á það, að samtímavarðveisla á aðeins að vera hluti af heildarstarfsemi safnanna. Megináherslan á starfsemi safnanna yrði eftir sem áður söfnun heimilda um liðna tíð. Samtímavarðveislu ber miklu fremur að skoða sem tryggingu fyrir því að söfn framtíðarinnar lendi ekki í sömu aðstöðu og við í dag. Þ.e.a.s. að stórar eyður myndist um tiltölulega nýliðin tímabil í sögu okkar.

Félag íslenskra safnmanna

Lög

1. Félagið heitir Félag íslenskra safnmanna. Lögheimili þess er í Reykjavík.
2. Félagar geta þeir orðið, sem lokið hafa námi í greinum, sem nýtast í starfsemi lista-, minja- og náttúrufræðisafna. Ennfremur allir þeir, sem vinna í faglegu starfi við slík söfn. Inntaka nýrra félaga er háð samþykkt félagsfundar.
3. Tilgangur félagsins er:
 - a) að efla samstarf og kynni milli safna og safnmanna, fjalla um safnamál og ýmsan vanda þeim tengdan, auka þekkingu og fræðslu á söfnum og safnstörfum og annast samskipti við safnmenn og hliðstæð samtök erlendis,
 - b) að leitast við að tryggja réttindi og hagsmuni félagsmanna, t.d. þannig að félagsmenn með tilskilda menntun hafi forgangsrétt til starfa á söfnum.Þessum markmiðum má ná með útgáfustarfsemi, fundahöldum, fyrirlestrum og ferðalögum.
4. Aðalfund skal halda fyrir 1. júní ár hvert og skal hann boðaður bréflega með minnst hálfsmánaðar fyrirvara.

- Þá er aðalfundur lögmætur, ef hann er löglega boðaður.
5. Á aðalfundi skal stjórnin skýra frá störfum félagsins á liðnu starfsári og leggja fram endurskoðaða reikninga og eignaskrá þess til athugunar og samþykktar.
 6. Aðalfundur kýs þriggja manna stjórn, formann, ritara og gjaldkera, tvo varamenn og tvo endurskoðendur. Kosning skal vera skrifleg sé þess óskað. Stjórnin skiptir sjálf með sér verkum.
 7. Stjórninni er skylt að boða til almenns fundar, ef 5 eða fleiri félagsmenn æskja þess. Almennan fund skal boða með minnst einnar viku fyrirvara. Almennur fundur er lögmætur, ef hann er löglega boðaður.
 8. Árgjald félagsmanna skal ákveðið á aðalfundi ár hvert og annast gjaldkeri innheimtu þess eftir félagaskrá, sem ritari heldur.
 9. Lögum þessum má einungis breyta á aðalfundi, enda sé tekið fram að lagabreytingar séu á dagskrá og þær kynntar í fundarboði.

Könnun um friðlýstar fornleifar

Forsaga

Lög um verndun fornminja voru undirrituð af konungi hinn 16. nóvember 1907. Féll þá úr gildi opið bréf frá 7. ágúst 1752, svo og öll önnur ákvæði, sem komu í bág við lögin. Með fornminjalögunum var embætti þjóðminjavarðar stofnað, skyldi hann jafnframt vera forstöðumaður Þjóðminjasafns. Þannig tengdist fornminjavarslan starfsemi safnsins og hefur það verið óbreytt síðan. Samkvæmt þessum nýju lögum skyldi þjóðminjavörður semja skrá yfir allar fornleifar, sem honum þætti ástæða eða nauðsyn á að friða.

Ekki er annað að sjá, en strax hafi verið hafist handa um gerð skrár yfir friðlýstar fornleifar. Slík skrá er til frá árunum 1908-1909 og önnur frá 10.¹ Formlegar friðlýsingar, þ.e. með skjali og þinglýstar, hófust hins vegar ekki fyrr en árið 1926. Friðlýsingin taldist frá þinglýsingardegi og var landeigendum og ábúendum kunnert um hana með sérstöku skjali. Bar landeiganda að varðveita friðlýsingarskjalið og sjá um, að ábúanda væri jafnan kunnugt um friðlýsinguna. Matthías Þórðarson gegndi fyrstur þjóðminjavarðarembættinu, eins og alkunnug er, og tók hann við því starfi 1. júlí 1908. Hann friðlýsti margar fornleifar eftir lýsingum eldri fornfræðinga, Sigurðar Vigfússonar, Brynjólfs Jónssonar frá Minna-Núpi og Kristians Kálunds. Áhugi þessara manna beindist fyrst og fremst að því að

tengja fornleifar og örnefni við fornsögurnar. Óþarft er að taka fram, að þessi fræðilega sýn stenst ekki kröfur nútímans.²

Eins og þegar hefur komið fram er fornleifavarslan í verkahring þjóðminjasafns, þar á meðal er eftirlit með friðlýstum minjum og merkingar þeirra. Eftirlitið er nánast ekkert og einkum fígið í því, að starfsmenn safnsins skoða viðkomandi staði, hafi þeir átt leið framhjá. Merkingar eru sömuleiðis sáralitlar.³

Nú skal stuttlega rakin þróun fiðlýsinga á fornleifum frá því þinglýsingar þeirra hófust. Til grundvallar eru lögð öll þau friðlýsingarskjöl, sem hingað til hafa verið undirrituð. Hvert skjal verður hér eftir talið ein friðlýsing. Heildarfjöldi friðlýsinga (friðlýsingaskjala) er 506.

Eins og sjá má af súluriti 1, er langstærstur hluti friðlýsinganna frá árunum 1926-1930, 424 af 506 eða 84%. Miðað við heildarfjölda friðlýsinga er hér um stóratæk að ræða. Það var því ekki óeðlilegt, að nokkur lægð yrði í friðlýsingum næstu árin á eftir. Þannig voru t.d. gerðar 8 friðlýsingar á árunum 1931-1935. Þróun sú, sem á eftir fylgdi hefur hins vegar verið óæskileg.

Á árunum 1936-1949 var um alls engar friðlýsingar að ræða. Sex friðlýsingar voru á árunum 1950-1960. 1961-1970 voru friðlýsingar 33, sem er veruleg aukning miðað við áratuginn þar á undan.

Yfirfrískalgar og forvalðingar
 Ísljál lög 16. nóv. 1907 2 gr. 7.

Skammestapannir þýpa:
 A. Hobbi Fimleapfeggjagins.
 H. (bæði W): Knaulund. Bætur. af Jól. (bæði 2. bindi)
 Þj. J. Þ. Þjóðögur Jóns Arnarsonar.
 Þj. J. Þ. Þjóðögur Jóns Þorhelssonar.
 Þj. P. Þ. Þjóðögur Eldi Björnssonar.
 J. jarðat: Jökumess jarðat.
 W: hefir eigi verið rithöfundur, svo þig veit.
 A (því hvarla): Mynd þú segja í hlénaðri Hobbi (því þú segir í).

I. Arnessyola

A. Selwagzhneppun.
 Abalgardur fyrir afni samgiznley lán N. 1903 lfs. 51.
 Lima og limaháttiga, gjafastættir austur frá Hrónd N. 1903 lfs. 51.
 Liriksvarða á "Vöðubúð"germi N. l. 84; fj. f. 84.

„Skrá yfir friðhelgaðar fornleifar.“ Fyrsta blaðsíðan í fornleifaskrá 1908-1909.

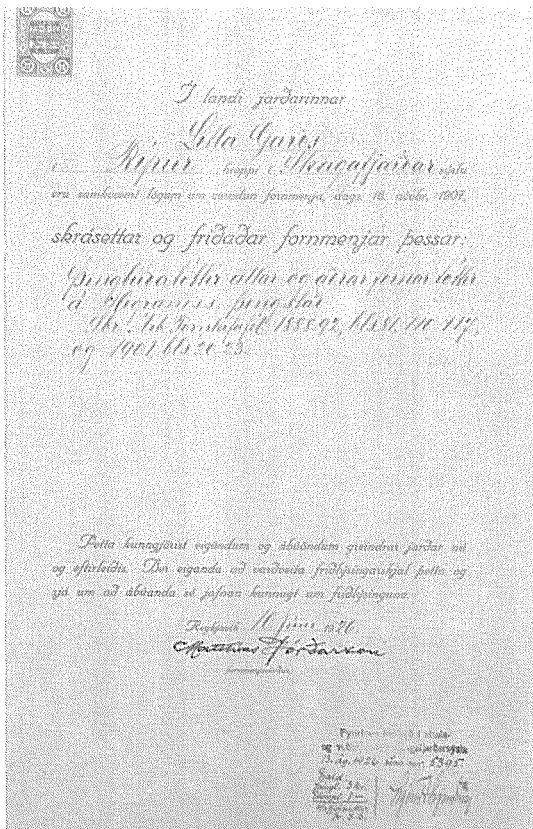
Ljósm. Halldór J. Jónsson 1982.

Árið 1971-1980 voru friðlýsingar 30, en 3 árið 1981. Það sem af er þessu ári hefur engin friðlýsing verið gerð.

Skipting friðlýsinga eftir sýslum og kaupstöðum er sem hér segir: Borgarfjarðar- og Mýrarsýsla 41, Snæfellsnes- og Hnappadalssýsla 37, Dalasýsla 26, Barðastrandarsýslur 31, Ísafjarðarsýslur 24, Strandasýsla 9, Húnavatnssýslur 22, Skagafjarðarsýsla 19, Eyjafjarðarsýsla 29, Þingeyjarsýslur 31, Múlasýslur 38, Skaftafellssýslur 29, Rangárvallasýsla 61, Árnessýsla 73, Vestmannaeyjar 1, Gull-

bringu- og Kjósarsýsla 31, Hafnarfjörður
2, Reykjavík 2.

Langflestar friðlýsinganna eru 50 ára eða eldri, og margar þeirra byggðar á enn eldri athugunum. Eftirlit með þeim hefur verið sáralítið og örfáar eru merktar. Af þessu má ljóst vera, að meiri hluti friðlýstra fornleifa hefur verið eftirlitslaus í hálfa öld. Full ástæða er því til að ætla, að vitneskja um ekki allfáar þeirra hafi farið forgörðum í tímans rás, m.a. við ábúendaskipti. Mjög brýnt er, að stór-átak verði gert á þessu sviði. Sú skoðun

Friðlýsingarskjal yfir skrásettar og friðaðar fornmenjar í landi jarðarinnar Litla-Garðs, Rípurhreppi, Skagafjarðarsýslu. Friðlýsingin öðlaðist gildi 13. ágúst 1926. — Elstu friðlýsingarskjölin eru úr Skagafjarðarsýslu, öll undirrituð 10. júní 1926. Þetta er það fyrsta, sem fært var inn í afsals- og veðmálabækur Skagafjarðarsýslu, en friðhelgi taldist frá þinglýsingardegi. Ljóm. Halldór J. Jónsson 1982.

kom raunar fram fyrir all löngu síðan,⁴ þótt ekkert hafi orðið úr framkvæmdum.

Könnun

Fyrri hluta árs 1981 gekkst greinarhöfundur fyrir, að fram færi könnun á ástandi friðlýstra fornleifa á vegum Þjóðminjasafns Íslands. Könnunin fór þannig

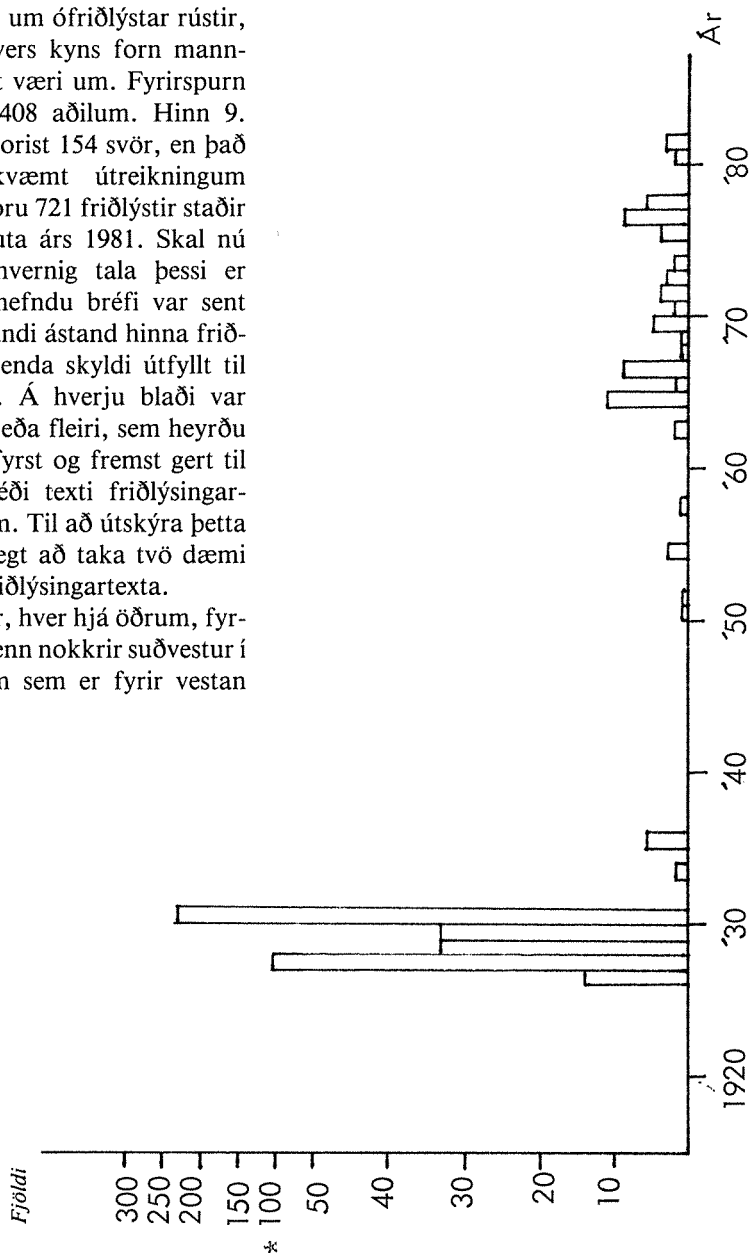
fram, að send voru bréf á alla staði, sem friðlýstir voru fyrir 5 árum eða meira. Nokkrar undantekningar voru frá þessu, þannig voru bréf ekki send í Kópavog, Vestmannaeyjar, á Þingvelli og ekki varðandi minjar í Laugarnesi í Reykjavík.

Í bréfinu var vakin athygli ábúenda og annarra, sem umráðarétt hafa yfir landi,

á friðlýstum fornleifum í landareign þeirra. Ljósrit af friðlýsingarskjali fylgdi með. Beðið var um upplýsingar á ástandi friðlýstra minja. Jafnframt var farið fram á upplýsingar um ófriðlýstar rústir, byggðaleifar og hvers kyns forn mannvirki, sem kunnugt væri um. Fyrirspurn var send samtals 408 aðilum. Hinn 9. mars 1982 höfðu borist 154 svör, en það er 37,7%. Samkvæmt útreikningum greinarhöfundar voru 721 friðlýstir staðir á landinu fyrri hluta árs 1981. Skal nú gerð grein fyrir hvernig tala þessi er fengin. Með áður nefndu bréfi var sent spurnarblað, varðandi ástand hinna friðlýstu minja, sem senda skyldi útfyllt til Þjóðminjasafnsins. Á hverju blaði var spurt um eina rúst eða fleiri, sem heyrðu saman. Þetta var fyrst og fremst gert til hagræðingar og réði texti friðlýsingarskjals þar mestu um. Til að útskýra þetta nánar er nauðsynlegt að taka tvö dæmi um mismunandi friðlýsingartexta.

A) „Hellar þrír, hver hjá öðrum, fyrir norðan túnið og enn nokkrir suðvestur í túninu í rana þeim sem er fyrir vestan bæinn.“

Súluvit 1: Fjöldi friðlýsinga eftir árum. *Ath: Talnaskatalinn þéttist eftir 50.

B) 1. Leifar þriggja fornra (rústa) tófta, svonefndra Goðatófta, neðst í túninu.

2. Garðlag fornt milli lækja tveggja fyrir ofan vestur-túnið.

3. Þingtóftir margar, fornar, í Laugarforfu.

Fyrra dæmið (A) er hér talið sem einn staður, en það seinna (B) sem þrír. Með því að fylgja þessari meginreglu verður útkoman 721.

Upplýsingar bárust um 221 stað, en það er 30,6%. Á landinu öllu eru 229 sveitarfélög, friðlýstar fornleifar eru í 155 þeirra, en það eru að meðaltali 4,6 staðir í hverju. Engar friðlýstar minjar eru því í 74 sveitarfélögum, eða 32,3% þeirra.

Hér á eftir fara helstu niðurstöður varðandi þá staði, sem upplýsingar bárust um.

1. Kunnugt var um friðlýsingu á 151 stað, eða 68,3%.

2. Friðlýsingarskjal var til varðandi 87 staði, eða 39,3%.

3. Vitað var um staðsetningu 192 staða, eða 86,9%.

4. Á 27 stöðum voru minjarnar í hættu, eða 12,2%.

5. Hróflað hafði verið við minjunum á 42 stöðum, eða 19%.

6. Á 17 stöðum voru minjarnar horfnar, eða 7,7%.

7. Friðlýsingarmerki voru á 19 stöðum, eða 8,6%.

8. Um 8 staðanna var ekkert vitað, eða 3,6%.

Svör við fyrirspurn um ófriðlýstar fornleifar voru samtals 43.

Eins og sjá má af niðurstöðum könnunarinnar var ekki vitað um friðlýsingu 70 staða, eða 32,7% þeirra. Hins vegar var kunnugt um 41 þeirra, en ekki að þeir

væru friðlýstir, eða 18,1%. Af þeim 151 stað, sem kunnugt var um friðlýsingu á gátu menn staðsett 139 eða 62%. Tökum við bara þá staði, sem vitað var um að væru friðlýstir, eru hvorki meira né minna en 38% þeirra, sem ekki var hægt að staðsetja. Staðir, sem voru ókunnir, ekki hægt að staðsetja og horfnir eru alls 57, eða 25,8%.

Könnun þessi leiðir í ljós, að ókunnugt var um verulegan hluta hinna friðlýstu staða, eða rúmlega 30% þeirra. Þetta býður hættunni heim. Þess vegna er mikilvægt að hafa góða samvinnu við landeigendur, ábúendur og aðra réttihafa. Tryggt skal, að þeim sé kunnugt um friðlýsinguna og ákvæði fornminjalaga. Friðlýsing skal rifjuð upp fyrir viðkomandi aðilum öðru hvoru, eftir því sem þurfa þykir.

Eitt brýnasta verkefni Þjóðminjasafnsins á sviði fornleifafræðinnar er heildarskráning fornleifa í landinu. Í tengslum við þá skrásetningu verða friðlýstir staðir athugaðir og gengið úr skugga um ástand þeirra. Friðlýsingarmálin verða án efa tekin upp á vettvangi endurskoðunarnefndar þjóðminjalaga, og framtíðarstefna þeirra mörkuð.

1. Þjóðminjasafn Íslands. Fornleifaskrá 1908-1909. Handskrifuð bók, bundin í leður. Efst á fyrstu síðu stendur: „Skrá yfir friðhelgaðar fornleifar.“ Mynd af blaðsíðu þessari er birt með leyfi þjóðminjavarðar. Sömuleiðis mynd af friðlýsingarskjali jarðarinnar Litla-Garðs, Rípurhreppi, Skagafjarðarsýslu.

Fornleifaskrá 1910. Einnig handskrifuð og bundin í leður. Efst á fyrstu síðu stendur: „Friðunarskrá fornmenja.“

2. Sbr. t.d. Olaf Olsen, Hørg, hov og kirke. København 1966, bls. 167 o. áfr.

Þórhallur Vilmundarson, Hugarflug og veruleiki í íslenskum örnefnum. Namn och bygd 1978. Uppsala, bls. 100-112.

Dæmi um hve fljótt munnmæli geta ruglast og ný myndast er m.a. að finna í bók Kristjáns Eldjárn, Kuml og haugfé úr heiðnum sið á Íslandi. (Akureyri 1956) aths. bls. 82-83.

3. Á aðalfundi Hins íslenska fornleifafélags árið 1913, kom fram sú hugmynd að birta, í Árbók félagsins, skrá yfir friðlýstar fornminjar. Skýrsla þessa aðalfundar er prentuð í Árbók Fornleifafélagsins 1913, bls. 79, en þar segir: „Þessu næst var rætt um nokkur félagmál og æskilegt talið, að fornmenjavörður gæfi út í Árbók félagsins skýrslu um skrásettar fornmenjar, einkum friðlýstar stað-

bundnar fornmenjar.“ Þessi hugmynd náði aldrei fram að ganga.

4. Sbr. Kristján Eldjárn, Hundrað ár í Þjóðminjasafni. Reykjavík 1962, bls. XXIV.

5. Þjóðminjasafn Íslands. Skjal yfir friðlýstar fornleifar í landi jarðarinnar Kampholts, Villingaholtshreppi, Árnessýslu. Undirritað af Matthíasi Þórðarsyni 5.5. 1927.

6. Þjóðminjasafn Íslands. Skjal yfir friðlýstar fornleifar í landi jarðarinnar Helludals, Biskupstungnahreppi, Árnessýslu. Undirritað af Matthíasi Þórðarsyni 5.5. 1927.

Tilvísunum í Árbók Fornleifafélagsins er sleppt hér.

Ég vil þakka Halldóri J. Jónssyni, fyrsta safnverði á Þjóðminjasafni Íslands, fyrir ljósmyndun.

Hólmshöfn er friðlýst fjárborg í Heiðmörk. Karl E. Nordahl, bóndi í Hólmi, hlóð hana árið 1912 og er ártalið rist í stein yfir dyrunum. Bjarni Einarsson tók myndina og skráði borgina á fornleifaskrá.

Málmleitartæki, hættuleg leikföng eða meinlaust tómstundagaman?

Á síðustu árum hafa flætt út á markaðinn ýmiskonar málmleitartæki sem ætluð eru almenningi. Tæki þessi er oftast auglýst upp sem spennandi og ábatasöm fjársjóðaleitartæki. Gefið er í skyn að með þeim sé enginn vandi að finna gull og silfur sem grafið er í jörðu. Þetta hefur vitanlega freistað margra, eins og alltaf þegar gull er annars vegar.

Þessi nýja holskefla gulleitarmanna í Evrópu hefur hins vegar valdið fornleifafræðingum og öðrum þeim sem með minjavörslu fara, miklum áhyggjum. Það hefur nefnilega komið í ljós, að gulleitarmenn kæra sig oftast kollótta um lög um verndun fornleifa, en ráðast fyrst og fremst á staði þar sem fornminja er að vænta. Þannig hefur hvað eftir annað komið í ljós við rannsóknir, að friðlýstar minjar og aðrar fornleifar hafa kerfisbundið verið rændar með hjálp málmleitartækja.

Evrópsk minjaverndaryfirvöld hafa m.a. reynt að bregðast við þessu vaxandi vandamáli með upplýsingastarfsemi um fornminjalög og tilgang fornleifavörslunnar, en það virðist hafa lítið að segja. Þá má geta þess, að málmleitartæki og misnotkun þeirra hefur verið til umræðu í Evrópuráðinu, og frá ráðherranefnd þess eru væntanleg tilmæli til aðildarlandanna um aðgerðir eða lagaákvæði sem torveldi

kaup og sölu málmleitartækja og komi í veg fyrir misnotkun þeirra. Í framhaldi af þessu hefur t.d. þjóðminjavarðarembættið í Svíþjóð lagt til við menntamálaráðuneytið, að meðferð málmleitartækja þar í landi verði háð sérstöku leyfi (eins og t.d. byssuleyfi) eða að sala málmleitartækja verði aðeins heimiluð til þeirra sem þurfa tækjanna við atvinnu sinnar vegna.

Sem betur fer hefur ekki borið mikið af þessum tækum hér á landi fram að þessu, en það getur breyst á stuttum tíma. Fyrir stuttu birtist auglýsing í Morgunblaðinu um málmleitartæki sem gæti orðið fyrirboði sömu uggvænlegu þróunar á þessu sviði og átt hefur sér stað í nágrannalöndum okkar.

Ég tel því að við ættum að láta reynslu annarra okkur að kenningu verða og grípa til ráðstafana, *áður* en fjársjóðaleit er orðin að vandamáli hér á landi. Í drögum endurskoðunarnefndar þjóðminjaganna er lagt til að notkun málmleitartækja eða annars tæknibúnaðar við leit að fornminjum sé óheimil, öðrum en starfsmönnum viðurkenndra minjasafna. Þar er vissulega komin ágæt tillaga, sem full ástæða væri til að biðja menntamálaráðherra að taka sérstaklega til greina núna með bráðabirgðaráðstöfunum, þar til ný þjóðminjalög taka gildi.

Málmleitartæki geta verið til margra

hluta nýtsamleg í meðförum ábyrga aðila og er ekkert við slíkt að athuga, en í höndum óprúttinna fjársjóðarleitara-

manna gætu þau orðið að hættulegum eyðileggingartækjum og valdið ófyrirsjáanlegu tjóni á fornleifum okkar.

AÐ SJÁ UNDIR JÖRÐINA

Það getur verið gagnlegt en einnig mjög spennandi. Þú finnur kannski ekki gullskip, en hver veit?

MORGUNBLAÐIÐ, FÖSTUDAGUR 25. MARZ 1983

Tækið er mjög næmt þannig að silfurhlutur getur fundist á nokkurra feta dýpi við góðar aðstæður.

Het Wapen Van Amsterdam

Fáir atburðir hafa vakið meiri athygli og umtal hér á landi á árinu 1983, en leitin á Skeiðarársandi að Indíafarinu Het Vapen van Amsterdam. Verður vonandi hægt að birta ítarlega frásögn af því merkilega máli í einhverju af næstu blöðum LJÓRA.

Ritstjórnin gat þó ekki stillt sig um að birta hér plögg um meðferð Alþingis á málinu, en ákvörðun þess um að veita allt að 50 milljón króna lánsábyrgð til leitarinnar vakti mikla athygli á sínum tíma og var mjög umdeild. Virtist allt tal um gull og gersemar í skipinu hafa stigið mönnum svo til höfuðs, að þeir gættu ekki nægilegs raunsæis í mati sínu.

Aðeins einu sinni þótti ástæða til að leita álits minjavörslunnar og annarra sérfræðinga sem málið var skylt, og þá voru varnaðarorð þeirra og mótbárur virtar lítils. Enda lét stjórn Félags íslenskra safnmanna fara frá sér mótmæli vegna þessarar afgreiðslu málsins og er hún einnig birt hér, þar eð fæstir fjölmiðlar sáu ástæðu til að birta hana.

Hér gefst því lesendum LJÓRA tækifæri til að lesa frumvarpið um heimild til að ábyrgjast lán vegna björgunar Het Vapen van Amsterdam, ásamt nefndarálitum og athugasemdum frá stjórn FÍS.

1982-83 (105. löggjafarþing) — 211. mál.

Nd.

373. Frumvarp til laga

um heimild handa ríkisstjórninni til að ábyrgjast lán vegna björgunar skipsins Het Wapen.

Flm.: Birgir Ísl. Gunnarsson, Þórarinn Sigurjónsson, Sverrir Hermannsson,
Magnus H. Magnússon.

1. gr.

Ríkisstjórninni er heimilt að ábyrgjast lán, sem tekið yrði vegna björgunar skipsins Het Wapen frá Amsterdam, allt að 50 milljónum króna, gegn þeim tryggingum, sem fjármálaráðuneytið telur fullnægjandi, svo sem í verðmæti hins bjargaða og söluandvirði skipsins úr landi, enda liggi fyrir samþykki fjárveitinganefndar.

2. gr.

Lög þessi öðlast þegar gildi.

Greinargerð.

Indíafarið Het Wapen van Amsterdam strandaði á Skeiðarársandi, nánar tiltekið á Skaftafellsfjöru, 19. september 1667. Skipið var á heimleið ásamt átta öðrum skipum Austur-Indíafélagsins hollenska og var siglt vestan Bretlandseyja í átt til Færeyja, en þaðan skyldi siglt til Hollands. Het Wapen varð viðskila við skipalestina og leitaði undan veðrinu í átt til Íslands, þar sem það strandaði eftir tveggja daga hrakninga.

Het Wapen van Amsterdam var vopnað kaupfar, mjög stórt í síns tíma mælikvarða, af þeirri gerð sem nefnd var „retour“ skip. Amsterdamdeild Austur-Indíafélagsins lét smíða skipið á árunum 1653—54. Talið er að búnaður og stærð skipins hafi verið sem hér segir:

Lengd	147 fet
Breidd	35 fet
Rista	12 fet
Vopnabúnaður	35—40 fallbyssur
Áhöfn og farþegar	200—250

Nákvæm farmskrá er enn til yfir þær vörur er fóru um borð í skipin níu í Batavíu. Skrá um farm hvers einstaks skips er hins vegar ekki fyrir hendi. Fullvíst má þó telja að farmur Het Wapen hafi verið fjölbreytilegur og verðmatur.

Fjöldi farþega og áhafnar mun hafa verið 200—250 manns. Vænta má þess, að farangur þessa fólks sé verulegur. Farþegar munu a. m. k. að hluta hafa verið Hollendingar á heimleið að loknu starfi í Austur-Indíum. Fulltrúar Austur-Indíafélagsins og áhöfnin höfðu leyli til að stunda verslun á eigin reikning og fluttu oft verulegan varning heim.

Með bréfi 27. september 1960 veitti forsætisráðuneytið Bergi Lárussyni leyfi til að leita að skipinu og hagnýta verðmæti þess og farms gegn greiðslu „12% af söluandvirði þeirra verðmæta, sem þér kunnið að hagnýta, að frádregnum flutningskostnaði til sölustaðar“, sbr. meðfylgjandi tylgiskjal.

Samhliða voru gerðir samningar við landeigendur og skyldu þeir fá 10% hugsanlegs hagnaðar.

Síðastliðin 22 ár hefur verið unnið að leit skipsins og verið til þess miklum verðmætum og vinnu. 28. júlí 1982 fannst skipið loks.

Áætlun hefur verið gerð um að bjarga verðmætum þeim, sem hér um ræðir, á þessu ári. Fullvíst er talið að skipsskrokkurinn sé heill og allur sá farmur, sem niðri í skipinu var, sé þar enn. Engin leið er að gera sér grein fyrir þeim verðmætum sem hér kann að vera um að ræða, en naumast geta þau verið minni en nemur kostnaði við björgun — eða 50 milljónir króna.

Hagsmunir ríkisins af björgun þessara verðmæta eru að sjálfsögðu langmestir, þar sem það fengi, auk 12% þóknunarinnar, miklar skatttekjur ef um veruleg verðmæti er að ræða. Einstaklingar þeir, sem réttindin eiga, hafa ekki bolmagn til þess cinir að bjarga verðmætum á þessu ári, en framkvæmdir þyrftu að byrja í marsmánuði n. k., þar sem venja þarf árnar frá björgunarstað meðan þær eru litlar. Þeir eru hins vegar reiðubúnir til hvers kyns samninga við íslenska ríkið, en að því frágengnu yrði væntanlega að leita samninga við Hollendinga, sem sýnt hafa mikinn áhuga. Væntanlega tækju samningar við þá þó svo langan tíma að slá yrði málinu á frest í a. m. k. eitt ár, sem raunar geti verið áhættusamt vegna hættu á Skeiðarárhlaupi, en staðurinn, sem skipið er á, hefur lengst „“ verið undir vatni í öðrum Skeiðarár, en nú eru aðstæður hinar ákjósanlegustu.

Landsbanki Íslands er reiðubúinn að annast lántöku, svo að Íslendingar geti annast björgunaráðgerðir, en leitarmenn geta ekki einir lagt fram tryggingar, sem bankinn telur fullnægjandi. Hins vegar er unnt að tryggja alla verkframkvæmdina hjá Lloyds í London og minnkar það áhættuna verulega.

Flutningsmenn telja eðlilegt að á grundvelli samnings þess, sem gerður var af forsætisráðuneytinu 27. september 1960, verði samið við leitarmenn um björgun skipsflaksins og annarra verðmæta og félagi þeirra, Gullskipinu h/f, veittar til þess nægilegar ábyrgðir samhliða því sem íslenska ríkið tryggir sína hagsmuni. Ábyrgð þessi yrði þó ekki veitt nema fjármálaráðuneyti og fjárveitinganefnd telji þeim hagsmunum nægilega vel borgið, m. a. með því að verkframkvæmdir verði tryggð og skipið selt úr landi, ef ekki væri talin ástæða til að varðveita það hér á landi. Tillöguflutningurinn miðar að því í senn að bjarga merkilegum menningarverðmætum og tryggja ríkissjóði álitlegan hagnað án verulegrar áhættu.

Fylgiskjal I.

Reykjavík, 27. september 1960.

Ráðuneytið hefur tekið við bréfi yðar, dags. 14. júní s. l., um leyfi ríkisstjórnarinnar yður til handa til þess að leita að skipsflakinu „Het Wapen“, sem talið er, að strandað hafi við Skeiðarársand í september 1667 svo og til þess að hagnýta yður verðmæti flaksins með tilheyrandi, ef það skyldi finnast.

Ráðuneytinu virðist líklegt, að hér sé um fornminjar að ræða, og fer þá um fund skipsflaksins samkvæmt lögum nr. 40/1907.

Að því er tekur til þeirra verðmæta, sem finnast kynnu í flakinu og ekki yrðu talin fornminjar, vill ráðuneytið taka það fram, að þar sem þér hafið þegar aflað yður heimildar hlutaðeigandi landeigenda til leitar og hagnýtingar flaksins með tilheyrandi, vill ríkisstjórnin fyrir sitt leyti veita yður umbedið leyfi, gegn því að þér greiðið í ríkissjóð 12% af söluandvirði þeirra verðmæta, sem þér kunið að hagnýta, að frádregnum flutningskostnaði til sölustaðar.

Ólafur Thors.
Birgir Thorlacius.

Hr. Bergur Lárusson,
Brautarholti 22,
Reykjavík.

Fylgiskjal II.

Áætlaður kostnaður við björgun Het Wapen.

1. Vegagerð	3 790 000,00
2. Venja ár	4 839 500,00
3. Aðstaða á björgunarstað	2 700 000,00
4. Stálþil umhverfis HWA	19 000 000,00
5. Vörn björgunarstaðar frá hafi	2 408 000,00
6. Dæling á sandi frá HWA	3 551 000,00
7. Hreinsun skips, flutningur farms og lyfting	3 731 000,00
8. Flutningur HWA og	
9. Flutningur aðstöðu	2 010 000,00
10. Öryggistæki á björgunarstað, Innitalið í lið 2 og 5	
Samtals	42 029 500,00
20% öfyrirséð	8 405 900,00
	50 435 400,00

Þessi áætlun er miðuð við að engin tæki séu keypt til verksins, utan svifnökkva, heldur séu öll leigð.

Nd.

419. Nefndarálit

um heimild handa ríkisstjórninni til að ábyrgjast lán vegna björgunar skipsins Het Wapen.

Fra fjárhags- og viðskiptanefnd.

Nefndin hefur haft til athugunar frv. þetta, sem fjallar um heimild fyrir ríkisstjórnina að ábyrgjast lán allt að 50 milljónum króna, gegn tryggingum sem fjármálaráðuneytið telur fullnægjandi, enda liggja fyrir samþykki fjárveitinganefndar.

Nefndin er sammála um að leggja til að frv. verði samþykkt.

Alþingi, 1. mars 1983

Halldór Ásgrímsson,
form.

Ingólfur Guðnason,
fundaskr., með fyrirvara,
Albert Guðmundsson,
Magnus H. Magnússon

Matthías Bjarnason,
frsm.,
Matthías Á. Mathiesen.

Ed.

541. Nefndarálit

um frv. til laga um heimild handa ríkisstjórninni til að ábyrgjast lán vegna björgunar skipsins Het Wapen.

Fra meiri hl. fjárhags- og viðskiptanefndar.

Nefndin hefur fjallað um frumvarpið og fengið upplýsingar frá Þór Magnússyni og Guðmundi Ólafssyni, starfsmönnum Þjóðminjasafnsins, og Leo Kristjánssyni og Sveinbírni Björnssyni, starfsmönnum Raunvísindastofnunar Háskolans. Þessir sérfræðingar fjölluðu um niðurstöður segulmælinga og aldursgreininga, auk þess að gera grein fyrir ýmsum vandamálum við staðsetningu skips á umræddum stað og varðveislu skipsins eftir að það hefði verið grafið upp. Einnig kom á fund nefndarinnar Kristinn Guðbrandsson, fulltrúi þeirra aðila sem unnið hafa að undirbuningi að björgun skipsins.

Á grundvelli þeirra upplýsinga, sem nefndinni voru latnar í t.e. mælir meiri hluti nefndarinnar með því, að frumvarpið verði samþykkt. Í 1. gr. frumvarpsins er tilskilið að fjárveitinganefnd Alþingis skuli veita samþykki sitt áður en ábyrgð á lanveitingu yrði latin í t.e. Meiri hluti fjárhags- og viðskiptanefndar þeirir því til fjárveitinganefndar, að hun beiti sér fyrir því, að afgreiðsla ábyrgðarinnar verði tengd eftirlarandi atritum:

- 1) Frekari boranir verði framkvæmdar til að afla nanari upplýsinga.
- 2) Í fyrstu verði veitt ábyrgð fyrir hluta af þeirri upphæð, sem tilgreind er í 1. gr. frumvarpsins, til að fjármagna þann þátt björgunarinnar, sem nægu til að grafa niður á það skip sem talið er að sé í sandinum á umræddum stað. Þannig verði kannað, hvort um skipið Het Wapen sé að ræða, áður en lengra verður haldið.
- 3) Komi í ljós að her se um að ræða skipið Het Wapen verði akveðið, með hvaða hætti skipið skuli varðveitt, áður en ábyrgð vegna frekari lanveitinga verður latin í t.e.

Meiri hluti fjárhags- og viðskiptanefndar birtir sem tylgiskjal með nefndarálitinu þa álitserð sem Leo Kristjánsson, forstöðumaður Jarðeðlisfræðistofu Raunvísindastofnunar Háskolans, lét nefndinni í t.e.

Alþingi, 9. mars 1983.

Ólafur Ragnar Grímsson,
form., frsm.

David Aðalsteinsson

Guðm. Bjarnason.

Larus Jonsson.

Álitsgerð frá Leó Kristjánssyni, forstöðumanni Jarðeðlisfræðistofu Raunvísindastofnunar Háskólans.

Orkustofnun og Raunvísindastofnun Háskólans hafa öðru hvoru verið Bergi Lárussyni og félögum til aðstodar eða raðgjafar vegna jarðeðlisfræðilegra mælinga. Undirritaður sérfræðingur við R. H. hefur tekið þatt í leit þeirra að jarni á Dynskogafjörðu 1968, gert mælingar við uppgröft á Skeiðarársandi 1974—75 og unnið að mælingum og uttreikningum vegna frekari leitar að Indíafarinu Het Wapen van Amsterdam 1982.

Við mælingar 1982 var einkum notaður segulsviðsmælir, sem R. H. fékk að gjöf frá Vísindaakademíu Bandaríkjanna 1980, en Jón Jónsson, jarðfræðingur við Orkustofnun, sá um flestar mælingar.

Ég hef kynnt mér margs konar söguleg gögn, sem tengjast þessu máli, og niðurstöður annarra við leitina, að svo miklu leyti sem þær hafa verið aðgengilegar.

Helstu niðurstöður minar eru sem hér segir:

1. Nákvæmar mælingar á styrk jarðsegulsviðsins eru eina mæliaðferðin, sem til greina kemur við fyrstu leit að skipinu. Mælingarnar eru ódýrar og fljótlegar; fram koma fravík í sviðinu (anomalies) nálegt jarnhlutum, en einnig geta komið fram minni háttar truflanir vegna náttúrulegra fyrirbrigða.
2. Rafsegul- og rafmælingar, sem reynt var að nota við leitina á arunum fram undir 1974, eru tilgangslaugar í innan við 200 m fjarlægð frá sjó.
3. Það svæði á Skeiðarársandi, þar sem líklegast er að Het Wapen sé, mun hafa verið að mestu segulmælt mjög vandlega af bandarískum aðilum 1974. Bil milli mælinga var þó nokkuð í gleiðara lagi (50 m), og ekki var mælt utan við ströndina, eða í ýmsum bleytusvæðum og álum Skeiðarár. Ytarleg skýrsla eða kort af þessum mælingum mun ekki liggja fyrir, en grafið var í ca. 12 m dýpt í eitt fravík eftir tilvisun Bandaríkjamanna. Þar fannst ekkert, og getur fravikið hafa stafað af áhrifum eldingar á sandinn.
4. Við mælingar haustið 1981 austan Skeiðarár (rétt við 17°V), þar sem ekki hafði verið segulmælt fyrr, fann Jón Jónsson segulfravík á tveim stöðum. Þessi fravík voru svipuð að stærð og 1—2 km á milli.
5. Vestara fravikið var kannað nanar af mér, Jóni Jónssyni og Jósep Hólmjárn í mars og apríl 1982. Kort af niðurstöðum og tulkun þeirra fylgja hér með. Þess skal gætt, að túlka má slík fravík á marga mismunandi vegu: niðurstöður um dýpi á orsök og um lengd orsakarinnar má telja nokkuð öruggar, en um breidd hennar eða heildarmagn járn á staðnum óvísst.
6. Fyrirnefnt vestara segulfravík er um 100 m frá sjó. Vegna tímaskorts var ekki kannað eystra fravikið, en hið þriðja fannst, einnig 1—2 km austan þess sem kannað var nákvæmlega. Þessi tvö eystri segulfravík eru í sjávarkambinum, þ. e. innan við 30 m frá sjó. Líklegt er að þessi fravík stafi frá flökum þýskra gufutogara, sem þarna strönduðu 1903 og 1906. Þetta þyrfti þó að kanna nánar, jafnvel með borunum, því heimildir um staðsetningu þessara stranda eru ónákvæmar.
7. Segulmælingarnar bentu til þess, að á 12—14 m meðaldýpi gæti verið verulegt magn járn, varlega áætlað yfir 100 smálestir. Það er dreift á svæði sem er 15—25 m að lengd og 0—10 m á breidd. Tilvist þessa járn, og tímurs að auk, hefur nú verið staðfest með borunum.
8. Segulmælingarnar, ásamt mælingum mínum á einum jarnkjarna úr borunum, benda til heldur meira jarnmagns en talið var mundu vera eftir í flaki Het Wapen. Einnig er halli segulstefnu annar en búast hefði mátt við. Þetta gæti þó átt orsakir í ýmsu, s. s. jarnhlutum eða jarngrýti í kjölfestu skips. Meðan á uppgrefti stendur, má endurtaka slíkar mælingar til að kanna nánar staðsetningu jarnhluta, og einnig reyna rafsegulmælingar þegar nær þeim dregur.
9. Énn ein mæliaðferð, sem gefið gæti nokkra vísbendingu um stærð og lögun skips þess,

sem þarna hlýtur að vera undir, eru hljóðsveiflumælingar. Þær eru þó dýrar og erfiðar í túlkun, og heppileg tæki til þeirra ekki til í landinu.

Fyrst og fremst verður því að treysta á niðurstöður borana. Tel ég að fleiri borana með nákvæmum staðsetningum sé þörf, áður en hugsanlegar framkvæmdir við uppgröft hefjast.

9. Mjög líklegt má teljast, skv. vísbendingum af efni borkjarna, að leitarmenn hafi fundið flak Het Wapen van Amsterdam. Vottorð um slíkt frá til þess bærum erlendum vísindastofnununum þurfa þó að liggja fyrir.

Vart er hægt að tala um þennan fund sem ótvíraðan fornleifafund fyrr en örugglega ákvarðanlegar menjar hafa náðst, svo sem merktir hlutir, munir (t. d. vopn, leirmunir, pípur) sérkennandi fyrir Austurindíafélagið eða Holland á 17. öld, eða myntir.

10. Allmörg skipsflök frá 15.—18. öld hafa fundist á síðustu 20 árum, þar af yfir tylft af skipum Austurindíafélagsins, og verið bjargað úr þeim ýmsum munum. Þessi fundur yrði því ekki alveg einstæður, en engu að síður afar merkilegur. Mjög mikilvægt er að fornleifafræðingar með reynslu í slíkum björgunarstörfum ráði miklu um aðferðir við björgun og varðveislu fornmenja eins og þeirra sem þarna kann að vera um að ræða.
11. Utan safngripa og e. t. v. nokkurra tuga smálesta af eir og tini er ekki hægt að búast við miklum verðmætum í flaki Het Wapen. Aðeins eitt dæmi er um að gull hafi fundist í flaki Austurindíaskips, og silfursjóðir voru í skipum á útleið en tæpast á heimleið.
12. Íslenskar vísindastofnanir gætu séð um hluta hins vísindalega starfs sem fram þarf að fara í tengslum við hugsanlegan uppgröft. Þar má nefna: verkfræðilega ráðgjöf, nákvæma leit að málmlutum, kortlagningu, skráningu gripa og nánari könnun íslenskra sagnfræðiheimilda um strandið. Til þess eru þó stofnanirnar sem stendur mjög vanbúnar að tækjum, mannskap og fjármagni, a. m. k. þær sem heyra undir menntamálaráðuneyti.

Ed.

570. Nefndarálit

um frv. til l. um heimild handa ríkisstjórninni til að ábyrgjast lán vegna björgunar skipsins Het Wapen.

Frá minni hl. fjárhags- og viðskiptanefndar.

Í umfjöllun nefndarinnar hefur komið fram að kostnaður við uppgröft skips af því tagi, sem hér er tilgreint, sé einungis mjög takmarkaður hluti af kostnaði við raunverulega björgun.

Ef ekki er gripið til viðeigandi ráðstafana, svo sem að hindra þornun, þá mun skipið eyðileggjast á skömmum tíma eftir að andrúmsloft tekur að leika um það. Talið er að kostnaður við slíkar aðgerðir sé a. m. k. 100 milljónir króna. Auk þess krefjast slíkar aðgerðir rækilegs undirbúnings. Um þetta hefur ekkert verið fjallað.

Uppgröftur skipsins þýðir því annaðhvort enn meiri kostnað en hér er tilgreindur eða eyðileggingu fornminja.

Það, sem að ofan er rakið, miðast við að fundið sé flak af skipinu Het Wapen. Það er þó ekki óbyggjandi. Þvert á móti hafa vísindamenn við Háskóla Íslands einmitt bent á að þeir telji frekari rannsóknir í formi borana nauðsynlegar til að fá betri upplýsingar um það, hvað í sandinum leynist.

Þegar af þeim ástæðum sem hér eru tilgreindar, virðist undirrituðum einsýnt að nú eigi að fara í frekari rannsóknir og leita eftir samningum við erlenda vísindamenn um það efni. Jafnframt á að leita samvinnu við hollenska aðila um björgun skipsins. Þegar niðurstaða þessa liggur fyrir er rétt að fjalla um franhald málsins, en fyrr ekki.

Meiri hluti nefndarinnar gerir nú ráð fyrir að ríkisábyrgðin verði veitt með margvísulegum skilyrðum. Undirrituðum sýnist það röng aðferð, en rétt sé að Alþingi taki afdráttarlausa afstöðu, enda eru dæmin til að sanna að skilyrði af þessu tagi eru haldlaus, sbr. skilyrðingu fyrirgreiðslu til Flugleiða á sínum tíma.

Undirritaður telur rétt að stuðla að því, að í sumar verði gerðar þær rannsóknir sem vitnað er til hér að framan, og er reiðubúinn til þess að styðja styrkveitingu í þessu skyni. Hins vegar er á þessu stigi látið nægja að flytja breytingartillögu um upphæð fjárhæðar sem heimiluð yrði ábyrgð á. Er upphæðin í samræmi við áætlaðan rannsóknarkostnað skv. fánlegum upplýsingum. Er breytingartillagan flutt á sérstöku þingskjali.

Alþingi, 9. mars 1983.

Kjartan Jóhannsson.

Ed.

587. Breytingartillaga

við frv. til laga um heimild handa ríkisstjórninni til að ábyrgjast lán vegna björgunar skipsins Het Wapen.

Frá minni hl. fjárhags- og viðskiptanefndar (KJ).

1. gr. orðist þannig:

Fjármálaráðherra f. h. ríkissjóðs er heimilt að ábyrgjast lán að fjárhæð allt að kr. 3 000 000 til rannsóknaborana o. þ. h. vegna leitar að skipinu Het Wapen van Amsterdam á Skeiðarársandi, gegn þeim tryggingum, sem fjármálaráðuneytið telur fullnægjandi, enda liggi fyrir samþykki fjárveitinganefndar. Lánstími og kjör öll á láninu skulu samþykkt af fjármálaráðherra áður en frá lántöku er gengið.

Lög

**um heimild handa ríkisstjórninni til að ábyrgjast lán vegna
björgunar skipsins Het Wapen.**

1. gr.

Ríkisstjórninni er heimilt að ábyrgjast lán, sem tekið yrði vegna björgunar skipsins Het Wapen frá Amsterdam, allt að 50 milljónum króna, gegn þeim tryggingum, sem fjármálaráðuneytið telur fullnægjandi, svo sem í verðmæti hins bjargaða og söluandvirði skipsins ut landi, enda liggi fyrir samþykki fjárveitinganefndar.

2. gr.

Lög þessi oðlast þegar gildir.

Samþykkt á Alþingi 14. mars 1983.

Athugasemdir

Frá stjórn Félags íslenskra safnmanna

Stjórn Félags íslenskra safnmanna lýsir áhyggjum sínum vegna þeirrar samþykktar Alþingis að veita ríkisábyrgð fyrir töku 50 milljón kr. láns til að fjármagna uppgröft á flaki hins hollenska kaupfars „Het Wapen van Amsterdam“, sem liggur grafið í Skeiðarársandi. Bendir stjórnin á eftirtalin atriði m.a.:

1. Það er að okkar mati ábyrgðarleysi að hefjast handa við uppgröft skipsins, án þess að fyrir liggi ákvörðun og áætlun um það, hvað gera skuli við kaupfarið ef svo ólíklega vildi til, að það kæmi upp á yfirborðið. Skip af þessu tagi geta þarfnast skjótrar og mjög kosnaðarsamrar vísindalegrar meðferðar, um leið og þau koma upp í andrúmsloftið, ef þau eiga ekki bókstaflega að falla í stafi á skömmum tíma vegna of snöggtrar þornunar. Slík meðferð getur orðið a.m.k. helmingi dýrari en uppgröfturinn sjálfur. Enginn búnaður eða sérhæft starfslíð til slíkrar meðferðar er heldur tiltækt hér á landi og fæst ekki fyrirvaralítið erlendis.
2. Þótt hið týnda kaupfar flokkist undir fornminjar samkvæmt íslenskum þjóðminjalögum, hefur það lítið gildi varðandi íslenska menningarsögu. Engu að síður er hér um merkar fornminjar að ræða, einkum fyrir hollenska menningarsögu. Því er það sjálfsögð skylda íslenskra yfirvalda að sjá til þess, að ekki sé hróflað við þeim án samráðs við hollensk þjóðminjayfirvöld.
- Hið hollenska kaupfar hefur legið grafið í Skeiðarársandi 2-300 ár. Því er ekki meiri hætta búið af að liggja þar í 2-3 ár í viðbót, meðan gengið er frá áætlun um framtíðarvörslu þess. Hins vegar gæti það eyðilagst á 2-3 mánuðum, ef það yrði grafið upp á yfirborðið án nauðsynlegs viðbúnaðar.
3. Ekkert formlegt samkomulag hefur verið gert við íslensk eða hollensk þjóðminjayfirvöld varðandi kostnað vegna framtíðarvarðveislu skipsins. Geta má þess í því sambandi, að upphæðin, sem verja skal til uppgrafar þessa eina skips í sumar er tíu sinnum hærri en allt framlag ríkisins til Þjóðminjasafns Íslands á þessu ári. Til uppbyggingar Sjóminjasafns Íslendinga sjálfra veitir Alþingi á þessu ári 1,2 milljónir kr. eða einn fertugasta hluta þess, sem eyða skal í uppgröftinn á Skeiðarársandi í sumar.
4. Til samanburðar má einnig geta þess, að á Eyjafjallasandi litlu vestar hefur á undanförnum 5 sumrum staðið yfir einn umfangsmesti og merkilegasti fornleifauppgröftur á landinu. Þar hefur fjársvelt fornminjavarðslan barist við brim Atlantshafsins, sem hægt og bitandi skolar fornbýlinu Stóru-Borg á haf út. Þar hafa þegar fundist 3500 forngripir, eða fleiri en á nokkrum öðrum stað á landinu. Sumra þeirra biður sennilega eyðilegging vegna skorts á fé til að varðveita þá fyrir eyðingu andrúmsloftsins.

Þjóðminjasafn Íslands hefur ekki einu sinni haft bolmagn til að kosta þennan uppgröft af fjárveitingu sinni frá Alþingi. Það hefur verið gert fyrir fé úr Þjóðhátíðarsjóði, sem á síðasta sumri nam 350 þús. kr. eða einu prósentu af því, sem í sumar skal renna út í Skeiðarársand.

EFNISYFIRLIT:

FRÁ RITSTJÓRN LJÓRA	bls. 2
FROSTI F. JÓHANSSON: Íslensk þéttbýlismenning	3
HALLFREÐUR ÖRN EIRÍKSSON: Ráðstefna um tölvuvæðingu	7
ÁGÚST Ó. GEORGSSON: Lífið á íslensku fiskiskútunum	8
ÞÓR MAGNÚSSON: Heimildasöfnun um samtímann	10
GUÐMUNDUR ÓLAFSSON: Samtímaskráning, markmið sem stefna ber að	13
FÉLAG ÍSLENSKRA SAFNMANNA Lög	14
ÁGÚST Ó. GEORGSSON: Könnun um friðlýstar fornleifar	15
GUÐMUNDUR ÓLAFSSON: Málmeitartæki, hættuleg leikföng eða meinlaust tómstundagaman?	21
HET WAPEN VAN AMSTERDAM	23
EFNISYFIRLIT	31

Tímaritið LJÓRI er gefið út af Félagi íslenskra safnmanna.

ÁSKRIFT

Tímaritið LJÓRI, Box 1439,
121 Reykjavík s. 91-13264.

RITSTJÓRN

Guðmundur Ólafsson, ábm.
Mjöll Snæsdóttir
Sólveig Georgsdóttir

